

Green commons, schooltuinen & Tarzan

boskes

Ontwerpend onderzoek rond
uitdagingen in het tuinenlandschap

AURELIE DE SMET [ONDERZOEKER KENNISCENTRUM TUIN+]

GEERT MEYSMANS [ONDERZOEKER KENNISCENTRUM TUIN+ / PRAKTIJKLECTOR ERASMUSHOGESCHOOL BRUSSEL, LANDSCHAPS- & TUINARCHITECTUUR]

Kenniscentrum tuin+ is een onderzoekscel en Laagdrempelig Expertise- en Dienstencentrum (LED) verbonden aan de opleiding Landschaps- en Tuinarchitectuur (Lta) van de Erasmushogeschool (EhB). Ons onderzoek richt zich op de diversiteit aan (semi)private open en groene ruimten, waar de Vlaamse nevelstad zo rijk aan is. Al deze ruimten samen vormen een ‘tuinenlandschap’, dat een aanzienlijk deel van ons grondgebied inneemt. Tuin+ is er, samen met een aantal (inter)nationale onderzoekers, van overtuigd dat het potentieel van dit tuinenlandschap om ons ecosysteem te ondersteunen erg groot is. Onze doelstelling is dan ook om, via praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek, bij te dragen aan het activeren van het Vlaamse en Brusselse tuinenlandschap als ‘hulpbron der kleine acties’ (zie ook *‘Tuin-governance’*, elders in dit nummer).

Maar hoe definieer je een tuin? Intuïtief zou men een tuin wellicht omschrijven als een ‘stuk grond bij een huis, met bloemen, planten, struiken, etc.’ (Muiswerk Online Woordenboek, 2019). Wanneer men echter op basis van deze definitie een ‘tuinenkaart’ zou trachten op te maken, ziet men toch een aantal soorten ‘tuinen’ over het hoofd (Departement Omgeving et al., 2018). Het tuinenlandschap bestaat immers niet alleen uit traditionele privétuinen, maar ook uit volks- en gemeenschapstuinen, hobbyweides, allerlei commerciële en institutionele groene ruimten (zoals bedrijfstuinen, ziekenhuistuinen en schoolspeelplaatsen) en zelfs braakliggende terreinen, die elk op hun manier diverse ‘tuinrollen’ kunnen vervullen (De Smet et al., 2016).

Kenniscentrum tuin+ richt zich, samen met zijn partners, via (ontwerpend) onderzoek op de uitbouw en valorisatie van modellen en expertise met betrekking tot het duurzaam inrichten en beheren van het tuinenlandschap. In deze bijdrage geven we enkele praktijkvoorbeelden.

Regentpark: green commons

Voor de eerste case begeven we ons naar het Regentpark in Antwerpen, een privaat park dat zeven hoge appartementsblokken aan de Roest d’Alkemadelaan omgeeft. In de jaren ’60 werd dit voormalig kasteeldomein door de firma Amelinckx herontwikkeld tot een modernistisch woonproject. Het domein werd ingedeeld in zeven ‘gemeenschapstuinen’ (De Smet et al., 2016), die onder het beheer van de verenigingen van mede-eigenaars van de diverse hoogbouwblokken terechtkwamen. Vandaag vormt deze plek met haar indrukwekkend bomenbestand een groene oase in de stad, waar nog diverse sporen van het oorspronkelijke kasteeldomein terug te vinden zijn.

Toch staan niet alle bewoners even positief tegenover het park. Doordat het verouderde bomenbestand niet altijd op een oordeelkundige manier werd beheerd, is er bij hevige wind een risico op takbreuk en windworp. Daarnaast klagen sommige bewoners ook over verminderde lichtinval in hun woning of over de

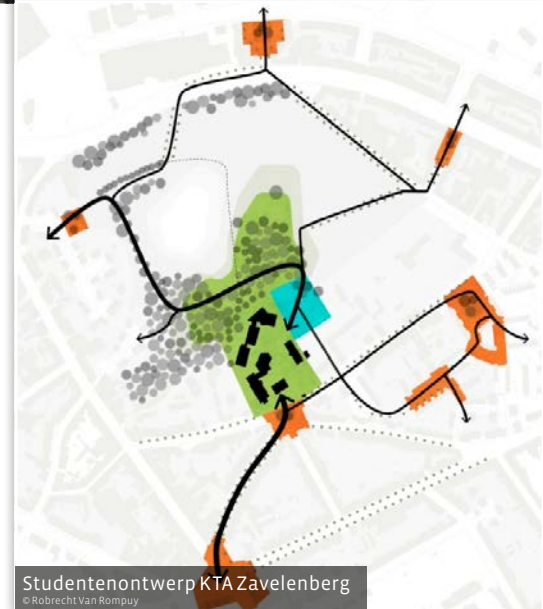
Luchtfoto Regentpark
© Google maps, aangepast door de auteurs

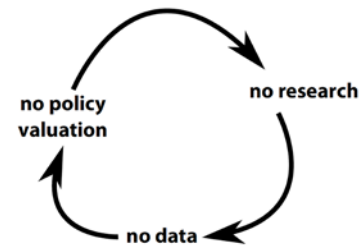
Studentenontwerpen Regentpark
© Ulrika Schouteren (links) en Walf Rysbrack (rechts)

Luchtfoto KTA Zavelenberg
© Google maps, aangepast door de auteurs

Studentenontwerp KTA Zavelenberg
© Robrecht Van Rompuy

bladval in de herfst. Omwille van hun sterk uiteenlopende visies op het park, bestaan er tussen de bewoners onderling nogal wat onderhuidse spanningen. Terwijl de oorspronkelijke, veelal wat oudere bewoners de tuinen vooral als ‘kijkgroen’ beschouwen, zien de jongere bewoners vaak niet in waarom hun kinderen er niet tussen de struiken zouden mogen ravotten. Andere bewoners storen zich dan weer aan de overlast die wordt veroorzaakt door het (voorlopig) gedoogde semipublieke medegebruik van het park. Omdat het park ingeklemd ligt tussen een woonwijk, een school en een tramhalte, wordt het door de omwonenden vaak als een veilige doorsteek gebruikt. Dit leidt soms tot geluidsoverlast en/of zwerfvuil, dat op kosten van de verenigingen van mede-eigenaars moet worden opgeruimd.

In 2016 werd Kenniscentrum tuin+ gecontacteerd door de gebouwbeheerder van een van de zeven appartementsblokken. Men vroeg ondersteuning bij de opmaak van een groeninventaris en een beheerplan voor de tuin rond het betreffende bouwblok. Al gauw werd echter duidelijk dat enkel de ontwikkeling van een visie op het park als geheel een afdoend antwoord kon bieden op de diverse uitdagingen. Er moest dus voorafgaandelijk een integraal masterplan worden opgemaakt, als noodzakelijke basis voor de opmaak van een kwalitatief beheerplan.

In een eerste stap gingen we samen met de studenten Lta van de EhB aan de slag om via ontwerpend onderzoek diverse visies en masterplannen uit te werken voor de site als geheel. Hierbij werd rekening gehouden met de rol van de plek voor zowel de

bewoners als de buurt en zelfs de hele stad. De studentenopdracht leverde enkele interessante concepten op. Zo werd bijvoorbeeld in een van de ontwerpen voorgesteld om de doorgaande circulatie over een knuppelpad (houten brug) te leiden, waardoor de doorgangs- en verblijfsfunctie van elkaar worden gescheiden zonder dat de diverse gebruikers aan belevingskwaliteit inboeten. Ook voorzagen sommige studenten een aantal veeleer besloten private zones, voornamelijk voor gebruik door de bewoners, met daarnaast een aantal meer open plekken, vooral gericht op publiek gebruik. In het algemeen was het herstellen van de eenheid in het voormalige kasteeldomein een belangrijke doelstelling. Ieder ontwerp zocht daarbij naar een eigen ruimtelijke vertaling van de balans tussen het private en publieke gebruik van stedelijke groene ruimten rond hoogbouw.

In een volgende stap was het de bedoeling om, op basis van de door de studenten aangereikte concepten, samen met de bewoners tot één gedragen visie voor de site te komen. Hier doken echter allerlei praktische, juridische en financiële belemmeringen op. Op de site wonen alles bij elkaar zo'n 870 gezinnen; de neuzen van zoveel mensen in dezelfde richting krijgen, is verre van eenvoudig. Daarom werd in eerste instantie getracht om de zeven gebouwbeheerders op één lijn te krijgen. De verschillende accenten en de specifieke problematiek per tuin bemoeilijkten echter de vorming van een globale visie. Bovendien ontbraken de middelen om een intensief begeleidingstraject te doorlopen. Het achterliggende probleem hierbij is dat er, vanwege het private statuut van het park, geen echte richtlijnen en/of dwingend kader bestaan om de visievorming te ondersteunen of te sturen. Toch is het, gezien het (indirecte) publiek belang van dergelijke plekken, een noodzaak om hier vanuit de overheid een sterk, concreet beleid rond uit te stippelen. Niet alleen kan deze tuin met zijn volgroeid bomenbestand erg waardevol zijn voor het groenblauwe netwerk in de stad (Verschuere et al., 2019), als semipubliek park kan hij ook een groot aantal culturele ecosysteemdiensten leveren. Wanneer *green commons* zoals het Regentpark compleet aan hun lot worden overgelaten, zoals vandaag het geval is, dreigen ze hun sociaalecologische waarde verder te verliezen ten gevolge van onwetendheid en ondoordacht beheer.

KTA Zavelenberg: een institutionele tuin

Voor de tweede case trekken we naar het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, naar de speelplaats van het KTA Zavelenberg. Deze ‘institutionele tuin’ (De Smet, et al., 2016) is gelegen tussen het centrum van Sint-Agatha-Berchem en het natuurgebied Zavelenberg.

Dit project kadert in een onderzoeksvorstel dat Kenniscentrum tuin+ uitwerkte naar aanleiding van de vele adviesvragen rond vergroening van (school)speelplaatsen. De doelstelling was te onderzoeken hoe gedeelde groene schoolspeelplaatsen ontwikkeld zouden kunnen worden als platforms in de buurt, en op die manier zouden kunnen bijdragen aan zowel het sociale als het ecologische stedelijke netwerk. In samenwerking met diverse scholen, waaronder het KTA Zavelenberg, zouden de drempels, hefbomen en instrumenten hiervoor onderzocht worden. Spijtig genoeg werd het projectvoorstel door de subsidieverlener niet weerhouden. Als uitloper van dit voorstel vroegen én ontvingen we, in het kader van de Bruss-it oproep 2017, echter wel middelen van de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) voor de realisatie van een zelfpluktuin op het domein van het KTA Zavelenberg. In het kader hiervan werd in een eerste fase, via participatie en inbreng van de bewoners uit de nabijgelegen sociale woonwijk en van leerlingen van het KTA, een ontwerpopdracht uitgewerkt. In een tweede fase gingen de studenten Lta van de EhB hiermee aan de slag, en vertaalden zij de geformuleerde wensen en noden in concrete ontwerpvoorstellen.

In de masterplannen van de studenten werd het schooldomein omgevormd van een gesloten en overwegend grijze site tot een schakel tussen het centrum van de gemeente Sint-Agatha-Berchem en het achtergelegen natuurgebied. Met beperkte middelen slaagden sommige studenten er toch in de speelplaats om te vormen tot een duurzame, semipublieke groene ruimte. Ze gingen daarbij zoveel mogelijk uit van de aanwezige potenties op en rond de site. Zo werd bijvoorbeeld ook het voorplein meegenomen in het ontwerp en hertekend als aankomstplein voor de school. Eén student verkende zelfs een terugverdienmodel, waarbij de

heraanleg deels gefinancierd zou worden via de integratie van een woonproject op de site.

De derde fase bestond uit het realiseren van een zelfpluktuin. De ideeën van de studenten Lta dienden hierbij als inspiratie. Vandaag wordt de tuin op bepaalde tijdstippen opengesteld voor de buurt, en worden er voor de leerlingen van de school en de omwonenden ook gezamenlijke activiteiten georganiseerd, zoals het oogsten en verwerken van de opbrengst. Voor het structureel onderhoud wordt de school ondersteund door de afdeling groenbeheer van Castor (Centrum Leren en werken).

Opmerkelijk is dat het oorspronkelijke onderzoeksvorstel, ook al werd het uiteindelijk niet weerhouden, toch impact had. Door tijdens de uitwerking van dit voorstel de schooldirectie rond de tafel te brengen met Leefmilieu Brussel, konden er afspraken worden gemaakt in verband met het doortrekken van de Groene Wandeling over het schooldomein. Dit toont opnieuw aan hoe *out-of-the-box* denken over tuinen een belangrijke bijdrage kan leveren aan recreatieve en groenblauwe netwerken in de stad, en de levering van ecosysteemdiensten door tuinen kan versterken. De school krijgt nu ook ondersteuning van Leefmilieu Brussel bij het ecologisch beheer van dit gedeelte van haar domein.

Tarzanboskes: geïsoleerd privéterrein

Tarzanboskes: publieke ruimte geclaimd als uitbreiding privétuinen

Tarzanboskes: publieke stadsjungle
©Aurélië De SmetLuchtfoto Tarzanboskes
© Google maps, aangepast door de auteursStudentenontwerp
Tarzanboskes
© Jeffrey Thijsens

Een van de motivaties om het oorspronkelijke projectvoorstel niet te weerhouden, was dat het zich te veel richtte op een beperkt aantal semiprivate plekken. Het publiek belang van dit soort tuinen was blijkbaar nog onvoldoende duidelijk, terwijl een stad als Parijs hier toch al volop op inzet (Voce, 2017). Het stelselmatig kwalitatief vergroenen en openstellen van institutionele groene ruimten (zoals schoolspeelplaatsen en bedrijfstuinen) kan immers een bijdrage leveren aan het stedelijke groenblauwe netwerk en het aandeel toegankelijke groene ruimte verhogen (De Smet, 2016). Dat is niet enkel relevant in dichtbebouwd stedelijk gebied met een duidelijk tekort aan groene ruimte: ook in buurten waar reeds veel privaat groen aanwezig is, kan toegankelijke groene ruimte schaars of zelfs afwezig zijn. Zeker in de Brusselse context is er in diverse zones sprake van *'ecological gentrification'* (Dooling, 2009). In dergelijke complexe situaties is praktijkgericht actieonderzoek erg belangrijk: enkel op basis van concrete ervaringen en in co-creatie met actoren uit het werkveld kunnen innovatieve oplossingen gevonden worden.

Tarzanboskes: een waardevol 'restgebied'

De derde case speelt zich af in Antwerpen, meer bepaald in een stukje stedelijk restgebied. Deze rommelige open ruimte, op het gewestplan ingekleurd als groengebied, is gelegen tussen Fort 7/ park Sorghvliedt en Fort 8/begraafplaats Schoonselhof. Omdat er op deze plek af en toe 'duistere activiteiten' plaatsvinden (zoals sluikstorten en het verhandelen van drugs), kreeg de plek in de volksmond de naam 'Tarzanboskes'.

De case kaderde in een onderzoek rond de mogelijke rol van semiprivaat groen in stedelijke groenplannen, dat Kenniscentrum tuin+ uitvoerde in 2014 in opdracht van Natuur en Bos. De centrale vraag was om, via ontwerpend onderzoek met de studenten Lta van de Ehb, na te gaan wat het potentieel is van een dergelijke versnipperde, gedeeltelijk private en grotendeels verwaarloosde open ruimte. Heeft deze aan grote verstedelijkingsdruk onderhevige 'resttuin' (De Smet et al., 2016) nog enige waarde in het kader van de stedelijke groenstructuur?

De site is aan drie zijden omgeven door transportinfrastructuur (twee drukke wegen in het noorden en westen, en een groot

kruispunt met een belangrijke tramhalte in het oosten), en wordt in het zuiden begrensd door een rij privépercelen. De eigendomsstructuur is complex: slechts een klein gedeelte van de site is eigendom van de Stad Antwerpen; voor de rest is de eigendom verdeeld over een aantal private partijen. In 2014 bezat en beheerde Natuurpunt vzw nog een klein deeltje van de site. Daarnaast waren de achtertuinen van de aangrenzende privépercelen door de jaren heen uitgebreid op het stadsgedeelte van de site, en gebruikten de inwoners van de omliggende wijk ook een stuk van dit gebied als buurtparking.

Hoewel de site op dat moment nog maar weinig kwaliteiten had, was haar ecologische waarde als 'groene schakel' in de Fortengordel wel duidelijk. Programmatorisch gezien zou deze plek echter ook een grotere rol kunnen krijgen voor de omliggende wijken en de nabijgelegen school. De uitdaging voor de studenten was dus om een visie op te maken die als basis zou kunnen dienen voor het behoud en de herontwikkeling van de site. Het masterplan voor de ruimere omgeving en het ontwerp voor de site zelf moesten de verwachtingen van de verschillende belanghebbenden (de stad, de eigenaars van de site, de bewoners van de omliggende wijk, de school en de gebruikers van het nabijgelegen park, de begraafplaats en de sportinfrastructuur), de zeer dynamische context (met wegen, kruispunten en de tramhalte) en de bestaande spanning tussen privaat en openbaar ruimtegebruik mee in rekening nemen.

Een deel van de studenten benadrukte de rol van de site als doorgangszone, naast natuurlijke verbinding. In hun projecten besteedden ze dan ook bijzonder veel aandacht aan de circulatie van, naar en doorheen de site. Vaak vormde een pad, waaraan extra functies (zoals educatie, rust of spel) gekoppeld werden, de kern van deze ontwerpen. In sommige voorstellen werd ook een informele overgangszone gecreëerd langsheen de privétuinen. Via doordachte vormgeving, slim gebruik van materialen en strategisch gekozen beplanting werd deze zone opgewaardeerd, met de bedoeling er verschillende vormen van 'semi-openbaar' ruimtegebruik mogelijk te maken.

In 2017 werd het stadsgedeelte van de site in beheer gegeven aan Natuurpunt vzw. In lijn met de visie van de studenten, is het eerste doel van de vereniging het verbeteren van de bestaande wandelpaden. Daarnaast worden de buurtbewoners uitgenodigd om mee na te denken over en/of mee te helpen bij de aanleg en

het beheer van de site. Natuurpunt hoopt hierover op termijn met de overige private eigenaars overeenkomsten te kunnen sluiten. Dit voorbeeld illustreert hoe stedelijke restruimten beschermd kunnen worden tegen verstedelijking door ze op te waarderen als groene schakels in een netwerk van (private en publieke) groene ruimten.

Het uitwerken van een integrale, toekomstgerichte visie kan een belangrijke bijdrage leveren tot de herwaardering van 'resttuinen'. In de praktijk blijkt dat evenwel niet altijd vanzelfsprekend, zeker niet in het geval van een versnipperde eigendomssituatie. Wil men tot een robuuste en veerkrachtige open ruimte komen, dan zijn – zoals het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen stipuleert – het fysisch systeem en de landschappelijke structuur bepalend voor ruimtelijke ontwikkelingen. Vanuit dit perspectief moeten we beseffen dat het klassieke onderscheid tussen private en publieke ruimte voorbijgestreefd is. Deze case toont aan dat geïntegreerde benaderingen en hybride vormen van ruimtegebruik en -beheer, waarbij iedereen een gedeelde verantwoordelijkheid opneemt, essentieel zijn om tot een robuuste en veerkrachtige open ruimte te komen.

Meer info: tuin.plus@ehb.be

REFERENTIES Voce, A. (2017). *child in the city*. [online]. Te raadplegen via: <https://www.childinthecity.org/2017/11/24/paris-to-open-school-grounds-as-public-spaces/?gdp=accept> [24.03.2019]. ■ Cook, E., Hall, S. & Larson, K. (2012). *Residential landscapes as social-ecological system: a synthesis of multi-scalar interactions between people and their home environment*. Urban Ecosystems 15(1), pp. 19-52. [online]. Te raadplegen via: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11252-011-0197-0> [24.03.2019]. ■ Davies, Z.G., Edmondson, J.L., Heinemeyer, A., Leake, J.R. & Gaston, K.J. (2011). *Mapping an urban ecosystem service: quantifying above-ground carbon storage at a city-wide scale*. Journal of Applied Ecology 48, pp. 1125-1134. [online]. Te raadplegen via: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2664.2011.02021.x> [24.03.2019]. ■ De Smet A. (2016). 'Institutionele tuinen', een schat aan potentieel te delen ruimte, Hoe de private logica eigen aan deze plekken te sturen in de richting van meer collectieve doelstellingen?. In: van der Leeq R., Vanempen E. (eds.), *Verruimen. Bijdragen aan de Plandag 2016*. Delft: Stichting Planologische Discussiedagen, pp. 41-49. ■ De Smet A., Meysmans G., Verhoestraete D. (2016). *Mijn tuin, uw groen, Welke rol kan (semi-)privaat groen in stedelijke groenplannen spelen?*. Ruimte 32(1), pp. 74-80. ■ Dewaelheyns, V. (2014). *The garden complex in strategic perspective. The case of Flanders*. Leuven: KU Leuven, Faculty of Bioscience Engineering. ■ Dooling, S. (2009). *Ecological Gentrification: A Research Agenda Exploring Justice in the City*. International Journal of Urban and Regional Research 33(3) pp. 621-39. [online]. Te raadplegen via: DOI:10.1111/j.1468-2427.2009.00860.x [24.03.2019]. ■ Departement Omgeving, KU Leuven en Informatie Vlaanderen (2018). *GARMON – the Garden Monitor – What is a garden? Technically...* Presentatie op de Steering Committee Kick-off Meeting van het GARMON STEREO-project, 02.10.2018, Heverlee. ■ Muiswerk Online Woordenboek (2019). *Definitie van het woord 'tuin'*. [online]. Te raadplegen via: <http://www.muiswerk.nl/mowb/?word=tuin> [24.03.2019]. ■ Team Vlaams Bouwmeester (2017). *Bouwmeester 2017-2020, Ruimte maken voor mens en natuur*. Brussel: Team Vlaams Bouwmeester. [online]. Te raadplegen via: https://www.vlaamsbouwmeester.be/sites/default/files/uploads/LIGHT_NL_17052017.pdf [24.03.2019].

MIJN TUINLAB

OP ONDERZOEK IN DE ACHTERTUIN

Het Vlaamse tuinenlandschap kan een belangrijke bijdrage leveren aan de biodiversiteit, de kwaliteit van onze leefomgeving en de klimaatadaptatie. Maar dan moeten we eerst meer te weten komen over die tuinen en moeten tuineigenaars, -gebruikers en -beheerders zich bewuster worden van hun rol in dit grotere geheel. Vanuit deze vaststellingen lanceren Kenniscentrum tuin+, Natuurpunt vzw en de KU Leuven, met de ondersteuning van het Departement Economie, Wetenschap en Innovatie (EWI), binnenkort het platform 'Mijn Tuinlab'. Dit platform heeft drie strategische doelstellingen:

1. wetenschap tot in de achtertuin van mensen brengen
2. interdisciplinair tuinenonderzoek ontwikkelen
3. betrokkenheid en gedragsverandering tweebrengen bij tuineigenaars, -gebruikers en -beheerders.

HOE WERKT HET?

Burgers (en in tweede instantie ook scholen, bedrijven, verenigingen) kunnen zich registreren op Mijn Tuinlab. Vervolgens kunnen ze de samenstelling van 'hun tuin' in kaart brengen en informatie doorgeven over het beheer van hun tuin. Ze zullen worden uitgenodigd om deel te nemen aan diverse tuin-gerelateerde onderzoeksprojecten, zoals tellingen van vogels, vlinders en andere diersoorten, of de wetenschappelijke validatie van een Vlaamse tuinenkaart, momenteel in opmaak in het kader van het GARMON-project. In het kader van het project zullen jongeren uit het onderwijs ook zelf onderzoeksvragen kunnen indienen.

In ruil voor hun deelname krijgen burgers tips, adviezen en informatie op maat over hun tuin. De onderzoeksresultaten en data worden vrij ter beschikking gesteld.

OPEN PLATFORM

Mijn Tuinlab wordt ontwikkeld als een open platform waaraan scholen, universiteiten, overheden, verenigingen en andere organisaties met een eigen tuinonderzoeksproject kunnen participeren. Mijn Tuinlab wordt dé toegangspoort tot burgerwetenschapsprojecten in de tuin.

www.mijntuinlab.be